

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA ICHKI AUDIT XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Lochinbek Begaliyevich Haydarov
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Mazkur ishda aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit xizmatining samaradorligini baholash masalalari keng qamrovda o‘rganildi. Ichki auditning tashkilotdagi o‘rni, funksiyalari, xodimlarning malaka darajasi va faoliyat mezonlari asosida samaradorlik darajasini aniqlash usullari yoritildi. Tadqiqot davomida “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ va “O‘zsanoatqurilishbank” AJ tajribasi tahlil qilinib, ichki auditning innovatsion yondashuvlar orqali qanday rivojlantirilayotgani misollar bilan ko‘rsatildi. O‘zbekistonda ichki audit faoliyatining huquqiy asoslari, xalqaro tajriba va zamonaviy texnologiyalarni uyg‘unlashtirish orqali xizmat samaradorligini oshirish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: ichki audit, samaradorlik, auditor mustaqilligi, axloqiylik, risklarni boshqarish, korporativ nazorat, raqamli audit, aksiyadorlik jamiyati.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining shaffofligi va samaradorligini ta‘minlashda ichki audit xizmatining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, aksiyadorlik jamiyatlarida bu xizmat korxonaning moliyaviy barqarorligini, xo‘jalik yuritish intizomini, ichki nazorat tizimining ishonchliligini ta‘minlash vositasi sifatida muhim o‘rin tutadi. Ichki audit orqali rahbariyat va kuzatuv kengashiga ishonchli axborot taqdim etiladi, bu esa asosli boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasida ichki audit xizmatining faoliyati bir qator normativ-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Ular ichida muhimlaridan biri bu: “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-370, 2014-yil) — mazkur qonun aksiyadorlik jamiyatlarining boshqaruvi, ichki nazorati va moliyaviy shaffofligiga oid asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Xususan, qonunning XII bobida “Jamiyat faoliyatini nazorat qilish” bo‘yicha maxsus modda mavjud bo‘lib, unda ichki audit xizmatining tashkil etilishi, vazifalari va hisobot berish tartibi belgilangan.

Unga ko‘ra:

- Ichki audit xizmati — bu jamiyat moliyaviy va xo‘jalik faoliyati ustidan doimiy nazorat olib boradigan mustaqil tuzilma bo‘lib, kuzatuv kengashi tomonidan tashkil etiladi va faqat unga bo‘ysunadi.

- Ichki audit xizmati auditorlik faoliyatini amalga oshiradi, korxonaning ichki siyosati, moliyaviy holati va qonunchilikka rioya qilinishi ustidan xolis nazoratni ta‘minlaydi.

- U har chorakda yoki yillik hisobotlar asosida kuzatuv kengashiga hisob beradi.

Bu qonun ichki audit xizmatining tashkiliy va moliyaviy mustaqilligini kafolatlab, audit xulosalarining shaffofligi va xolisligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu xizmat orqali korxonalarda aniqlangan kamchiliklar bo‘yicha tezkor choralar ko‘rish, resurslardan oqilona foydalanish va strategik qarorlar qabul qilish mumkin bo‘ladi.

Asosiy qism

Ichki audit — bu tashkilotning moliyaviy va operatsion faoliyatini mustaqil baholovchi, ichki nazorat tizimining samaradorligini tahlil qiluvchi va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar beruvchi xizmat hisoblanadi. Xalqaro ichki auditorlar instituti (IIA) ta‘rifiga ko‘ra, ichki audit — bu tashkilot faoliyatini rivojlantirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan mustaqil va ob‘ektiv kafolat berish hamda maslahat berish faoliyatidir.

Aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit xizmati kompaniyaning shaffofligiga erishish, manfaatdor tomonlarning ishonchini ta‘minlash va xatarlarga qarshi kurashishda muhim strategik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

2024-yil dekabrda tasdiqlangan me‘yoriy hujjatlarga muvofiq, ichki audit xizmati faoliyatining samaradorligi quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar asosida baholanadi:

- **Audit rejasidagi ishlarning bajarilish darajasi;**
- **Tashkilotda aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar va ularning oldini olishdagi rol;**
- **Berilgan tavsiyalar va takliflarning bajarilish foizi;**
- **Risklarni aniqlash va boshqarish tizimidagi ishtirok;**
- **Axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi (masalan, raqamli audit platformalari).**

Ushbu ko‘rsatkichlar asosida ichki audit xodimlarining faoliyati reyting asosida baholanadi va har chorakda natijalar Iqtisodiyot va moliya vazirligiga taqdim etiladi.

Masalan, “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJda ichki audit xizmatining yangi yondashuvi sifatida “aniqlanmaslik riskini baholash” usuli joriy etilgan. Bu usul orqali ichki nazorat tadbirlarini rejalashtirishda aniqlik oshirilgan, audit rejalari esa real xavflarga asoslangan holda tuzilgan. Natijada, audit tavsiyalarining bajarilish darajasi 82%ni tashkil etgan va bu xizmat samaradorligining oshishiga olib kelgan.

Boshqa misolda, “O‘zsanoatqurilishbank” AJ ichki audit xizmati bankning ichki jarayonlariga AI (sun‘iy intellekt) asosida monitoring tizimini joriy etgan. Bu jarayon audit xulosalarining tezkorligini va aniqligini oshirgan, xatarlarga nisbatan tezkor choralar ko‘rish imkonini bergan.

Aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit samaradorligini baholash jarayonida bir qator muammolar mavjud:

- **Ichki audit xizmatining mustaqilligi to‘liq ta‘minlanmagan;**
- **Malakali kadrlar yetishmovchiligi;**
- **Audit xulosalari bo‘yicha chora ko‘rish sustligi;**
- **Texnologik vositalarning yetarlicha joriy etilmaganligi.**

Ushbu muammolar ichki audit xizmatining real samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi va boshqaruv qarorlarining sifatini pasaytiradi.

Ichki audit xizmatining samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

- Ichki audit faoliyatini **xalqaro standartlar (IIA, COSO)** asosida tashkil qilish;
- **Audit natijalariga asoslangan KPI tizimini** ishlab chiqish;
- **Ichki audit xizmatining mustaqilligini ta‘minlash** va to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatuv kengashiga hisobot berish tizimini joriy etish;
- **IT audit va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan** keng foydalanish;
- Ichki auditorlar uchun **davomiy malaka oshirish kurslarini tashkil qilish.**

Xulosa

Aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit xizmatining samaradorligini ta‘minlash — nafaqat nazorat funksiyasini kuchaytirish, balki korxonaning strategik boshqaruv samaradorligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ichki audit xizmatining to‘g‘ri tashkil etilishi va samarali faoliyat yuritishi orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Korxonadagi moliyaviy va operatsion xatoliklarning oldini olish;
2. Ichki nazorat va risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish;
3. Manfaatdor tomonlarga (aksiyadorlar, investorlarga) ishonchli axborot taqdim etish;

4. Audit xulosalari asosida asoslangan va tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish.

Olib borilgan ilmiy izlanishda ko'rsatilganidek, ichki audit xizmati samaradorligini oshirishda axloqiy mezonlar, elektron faoliyat tarixi, malaka darajasi, ish tajribasi kabi inson kapitaliga oid ko'rsatkichlarning roli beqiyos. Shuningdek, ichki audit xizmati faoliyatining doimiy baholab borilishi esa xizmatning xolisligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ichki audit xizmati samaradorligini oshirish – bu aksiyadorlik jamiyatining umumiy faoliyat ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatadigan strategik omildir. Zamonaviy yondashuvlar, texnologiyalar, professional kadrlar va xalqaro tajribalarga tayangan holda ichki audit xizmatini takomillashtirish — bugungi davr talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to'g'risida”gi qonuni. 2000 y. 26 may.
2. O'zbekiston Respublikasining “Bank siri to'g'risida” gi qonuni. Adliya vazirligidan 2003 yil 30 avgustda 530-2-son bilan ro'yxatga olingan.
3. “O'zbekiston Respublikasi bank tizimi” muallif: F.M.Mullajonov *va boshq.+ F.M. Mullajonovning umumiy tahriri ostida. To'ldirilgan ikkinchi nashri.T.: O'zbekiston, 2011.- 368 b.
4. SH.Z.Abdullaeva. Xalkaro valyuta-kredit munosobotlari. Darslik B.m.: T.: «IQTISODMOLIYA», 2006. - 576 b
5. Банковское дело: Управление и технология: Учѐб. Пособие для ВУЗов Под ред. Проф. А.Н. Товашева, Н. Юнитидана, 2005 г.
6. Белоглазова Г.Н. Банковское дело, 5-е изд., перераб. и доп. Учебник 2008. 320 ст. Фи.С.